

УДК 343.148:658.62

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.13>

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО-ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЮВЕЛІРНИХ ВИРОБІВ

Малярчук О.М.,
*аспірантка кафедри криміналістичного забезпечення
та судових експертиз
навчально-наукового інституту № 2,
Національна академія внутрішніх справ,
судова експертка відділу товарознавчих досліджень
лабораторії інженерно-транспортних та товарознавчих досліджень,
Державний науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України
ORCID: 0009-0001-5612-7399*

Малярчук О.М. Особливості судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів.

У статті досліджуються особливості проведення судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів, яка призначається при необхідності дослідити їх вартість та інші характеристики у таких юридичних процесах як цивільний, господарський, адміністративний, кримінальний, а також при порушенні митних правил. Поняття «ювелірні вироби» розкрито у декількох аспектах: як об'єкти товарознавчої, гемологічної експертизи, дослідження дорогоцінних металів і сплавів; їх види залежно від матеріалів виготовлення. Розглянуто головні категорії судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів: предмет, об'єкти експертизи, завдання, методи і стадії дослідження. Класифіковано завдання цього дослідження на три групи: ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні. Аналіз завдань і методів дослідження заснований на демонстрації експертних дій з коштовних виробами в цілому та окремих їх складових – вставках, дорогоцінних металах, дорогоцінному камінні, а також супровідних документах. На підставі аналізу експертної практики визначено методи експертного дослідження ювелірних виробів, до яких віднесено: органолептичний, інструментальний (вимірювальний), розрахунковий методи, експрес метод, вартісний метод дослідження. Враховуючи, що для проведення дослідження ювелірних виробів перед експертом постають завдання визначити вид, масу, якість та вартість складових та виробу в цілому, вид дорогоцінного каменю, дорогоцінного металу, його вміст у виробі, на практиці призначається комплексна експертиза. До проведення цього експертного дослідження залучають товарознавця, експерта-гемолога та фахівця з металів і сплавів. З'ясовано, що стадії судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів постають як загальна структурно-логічна схема експертного дослідження. Головними стадіями визначено: попередній огляд ювелірного виробу та аналіз супровідної документації; дослідження та аналіз отриманих експертом фактів; діагностика каміння, металів щодо дослідження вставок, тощо; документальне оформлення експертного висновку. З метою удосконалення процесу розслідування кримінальних правопорушень, де предметом злочинного посягання є ювелірні вироби, узагальнено головні особливості судово-товарознавчої експертизи відповідних коштовностей.

Ключові слова: товарознавча експертиза; ювелірні вироби; дорогоцінне каміння; дорогоцінні метали; гемологічна експертиза; експертиза металів і сплавів; комплексне дослідження.

Malyarchuk O. Features of forensic commercial expertise of jewelry products.

The article examines the peculiarities of conducting a forensic commodity examination of jewelry, which is appointed when it is necessary to investigate their value and other characteristics in such legal processes as civil, economic, administrative, criminal, as well as in case of violation of customs rules. The concept of «jewelry» is revealed in several aspects: as objects of commodity science, gemological examination, research of precious metals and alloys; their types depending on the materials

of manufacture. The main categories of forensic examination of jewelry are considered: subject, objects of examination, tasks, methods and stages of research. The tasks of this research are classified into three groups: identification, classification, and diagnostic. The analysis of research tasks and methods is based on the demonstration of expert actions with precious products as a whole and their individual components - inserts, precious metals, precious stones, as well as accompanying documents. Based on the analysis of expert practice, methods of expert research of jewelry were determined, which include: organoleptic, instrumental (measuring), calculation methods, express method, value method of research. Taking into account that in order to conduct research on jewelry, the expert faces the task of determining the type, mass, quality and cost of the components and the product as a whole, the type of precious stone, precious metal, its content in the product, in practice a comprehensive examination is prescribed. A commodity expert, a gemologist and a specialist in metals and alloys are involved in conducting this expert study. It has been found that the stages of forensic examination of jewelry appear as a general structural and logical scheme of expert research. The main stages are defined as: preliminary inspection of the jewelry and analysis of accompanying documentation; research and analysis of the facts obtained by the expert; diagnostics of stones, metals regarding the study of inserts, etc.; documentation of an expert opinion. In order to improve the process of investigation of criminal offenses where jewelry is the object of the criminal offense, the main features of the forensic examination of the relevant jewelry are summarized.

Key words: commodity expertise; jewelry; precious stones; precious metals; hemological expertise; expertise of metals and alloys; comprehensive research.

Постановка проблеми. На сучасному етапі при судовому розгляді окремих видів юридичних проваджень виникає необхідність у дослідженні ювелірних виробів. Відповідні судові спори можуть стосуватися порушень митних правил переміщення коштовностей через кордон, цивільно-правових відносин, адміністративних деліктів, господарських справ, а також кримінальних правопорушень. Зокрема, до злочинів, у яких предметом посягання постають ювелірні вироби, відносяться: крадіжка ювелірних виробів, що перебувають у власності громадян чи інших власників (ювелірні магазини, ломбарди та ін.) (ст. 185 КК України); шахрайство шляхом заміни дорогоцінного каміння імітаціями та умисне завищення їх вартості (ст. 190 КК України); контрабанда (ст. 201 КК України) [1] та деякі ін. За незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма передбачено адміністративну відповідальність за ст. 189-3 КУпАП [2]. У будь-якому випадку орган юстиції залучає експерта, який має дослідити предмет правопорушення і надати висновок про його характеристики. Зокрема, визначення вартості ювелірного виробу, його справжності, віднесення цього товару до класифікаційної категорії, визначення його характеристик відповідно до вимог стандартів, технічних умов, регламентів, з'ясування змін показників якості коштовностей, встановлення способу їх виготовлення та інші питання вирішує судово-товарознавча експертиза, у тому числі в комплексі з іншими експертизами.

Стан опрацювання проблематики. Питання дослідження ювелірних виробів різними науково обґрунтованими методиками, у тому числі за допомогою товарознавства, вивчали Т.М. Артюх, В.В. Архіпов, М.Ю. Барна, М.С. Беднарчук, О.В. Воробей, І.В. Григоренко, О.О. Желавська, В.В. Індутний, Т.М. Лозова, В.І. Молчанов, І.А. Петрова, Н.І. Попович, К.М. Семенюк, Г.М. Соловйова, Ю.О. Чечіль, О.В. Шевченко та ін.

Мета статті. Водночас, на сучасному етапі розвитку криміналістики та судової експертології постає завдання проаналізувати завдання, методи, стадії, питання, які вирішуються дослідженням, та інші особливості проведення судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів.

Викладення основного матеріалу. Судово-товарознавча експертиза – це процесуальна дія, сутність якої полягає в проведенні судовим експертом-товарознавцем за завданнями сторін кримінального провадження та суду науково обґрунтованого дослідження товарів, робіт і послуг з метою встановлення їх товарних властивостей та іншої споживацької інформації в процесі виконання завдань кримінального провадження із застосуванням систем і методів, що оформлюють у вигляді висновку експерта [3]. До об'єктів дослідження судово-товарознавчої експертизи відносяться й ювелірні вироби.

Ювелірні вироби у юридичному процесі досліджуються різними видами експертиз – гемологічною (встановлює вид і характеристики коштовного каміння), експертизою металів та сплавів (вивчає дорогоцінні метали), товарознавчою – встановлює вартість досліджуваного об'єкта. Іс-

нує ще пробірне дослідження, при якому вивчається вміст (склад) дорогоцінних металів, сплавів; його виконує експерт Пробірної служби. Для судово-товарознавчої експертизи ювелірних коштовностей основними об'єктами є ювелірні товари різного функціонального та соціального призначення, їхні основні характеристики, еталони та зразки для порівняння, сировина, напівфабрикати (ограновані камені), товаросупровідна документація, інша корисна інформація про приналежність коштовностей видатним особистостям, причетності до визначних подій, пам'яток історичного значення тощо [4].

Наукова література та деякі нормативні джерела містять класифікації ювелірних виробів. З урахуванням необхідності дослідження особливостей судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів наведемо таку групуфікацію коштовностей, що мають значення для досягнення мети нашої статті. Зокрема, *за матеріалами виготовлення ювелірні вироби бувають*: із дорогоцінних сплавів (золото, платина, срібло, паладій, родій); із недорогоцінних металів, сплавів і матеріалів (мельхіор, нейзильбер, бронза, латунь, мідь, сталь, титан, тантал); з неметалічних матеріалів (декоративні кольорові камені, кість, черепаховий панцир, фарфор, емаль, дерево); з дорогоцінними каменями (природні, синтетичні, штучні камені, що належать до прозорих та напівпрозорих різновидів дорогоцінних каменів мінерального походження та дорогоцінні камені органічного походження); з іншими ювелірними вставками (природні та синтетичні напівпрозорі та непрозорі напівдорогоцінні камені, інші камені, що мають естетичну цінність) [5].

Предметом судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів є фактичні дані про товарні характеристики об'єктів експертизи, фактичний стан, обставини та способи вчинення злочину, спрямовані на зміну, фальсифікацію властивостей об'єктів дослідження шляхом заміни дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння імітаціями, зміни утримання товарних характеристик та інших способів маркування (підроблених клейм дорогоцінних металів та ін.), спотворення документальних даних про якісні та кількісні їх характеристики.

До об'єктів судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів відносяться коштовні вироби в цілому, та окремо їх складові: вставки, дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння, а також супровідні документи: тавра, ярлики, етикетки виробів та документи, що відображають особливості походження, фактичні характеристики виробів, а також різні процеси (приймання, випробування, розбраковування, угруповання та ін.). Наприклад, важливою ідентифікаційною ознакою є етикетка сучасного виробу, яка повинна мати інформацію, визначену у нормативній та технічній документації: назва і товарний знак підприємства-виробника, назва виробу, назва і проба дорогоцінного металу, розмір, довжина, назва матеріалу вставки, позначення ДСТУ 3375-96 [6], штамп відділу технічного контролю. Деякі реквізити наносяться за згодою із замовником [7, с. 181].

Водночас, дорогоцінне каміння (необроблене) не відносяться до об'єктів цієї експертизи, тому що володіючи природними властивостями (красивим кольором, ошатним малюнком, структурою), які трансформуються в процесі подальшої технологічної обробки (огранювання, шліфування), не є виробами в закінченому вигляді, які безпосередньо використовуються людиною. За цією ж причиною не належать до об'єктів судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів й дорогоцінні метали у самородках, а також предмети виробничо-технічного призначення (контакти, мікросхеми з вмістом дорогоцінних металів тощо). Ці предмети можуть бути об'єктами інших експертиз, наприклад, гемологічної; експертизи металів і сплавів та ін.

З урахуванням вищезазначеного особливістю судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів є винятковість об'єктів дослідження.

Судово-товарознавча експертиза ювелірних виробів *вирішує низку завдань, спрямованих на встановлення*:

– товарної вартості об'єктів. Це основне завдання, яке може бути конкретизовано залежно від мети дослідження, тому що індивідуальність об'єкта або його окремих властивостей (наприклад, наявність природних домішок у дорогоцінному камінні);

– відповідності (невідповідності) характеристик об'єктів маркувальним даним, зафіксованим на ярликах, етикетках, клеймах. Ці завдання пов'язані з аналізом та оцінкою товаросупровідної та іншої документації;

– відповідності (невідповідності) товарних властивостей об'єктів їх показникам, які містяться у відповідних документах. При цьому встановлюються ідентифікаційні ознаки щодо зовнішнього вигляду, конструкції, стилю, методу та технології виготовлення, оздоблення, обробки виробу;

– наявності дефектів та їх впливу на якість виробу;

– відповідності (невідповідності) досліджуваних об'єктів за якістю вимог стандартів, ДСТУ, технічним умовам, регламентам тощо;

– вартості виробів, у тому числі зниження вартості внаслідок пошкоджень, зносу, ремонту. Визначити вартість ювелірних виробів з урахуванням фактичного їх стану відбувається на відповідний період. Якщо у документі про призначення судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів не зазначено вид вартості, який повинен бути визначений в результаті оцінки, то експерт визначає ринкову вартість об'єкта дослідження, що відповідає положенням ст. 9 Закону «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [8].

Перелік завдань судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів доцільно класифікувати. *Пропонуються такі їх види:*

ідентифікаційні – призначені для встановлення загальних ознак виробу; найменування виробу; походження – місто, підприємство, виробник, країна походження за даними, зазначеними на бирках; попереднє встановлення за даними, зазначеними на бирках, виду дорогоцінного сплаву, виду дорогоцінного каміння; встановлення методу та способу виготовлення; соціального та функціонального призначення виробу;

класифікаційні – для встановлення належності виробу до групи (виду) ювелірних виробів; виду сплаву металів; конструктивних особливостей виробу тощо;

діагностичні – встановлення відповідності (невідповідності) якості та комплектності виробів вимогам нормативних документів або зразкам; відповідності (невідповідності) характеристик об'єктів маркувальним даним, відображеним в ярликах, етикетках, клеймах; встановлення наявності дефектів, їх виду та впливу на якість виробу та його властивості; встановлення підприємства-виробника, часу та способу виготовлення виробу тощо [9, с. 60].

Як видно, особливістю судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів є чіткий взаємозв'язок двох елементів дослідження: завдання–об'єкт. Фактично всі завдання, які вирішує експерт, орієнтовані на встановлення індивідуальної особливості досліджуваних об'єктів, для цього достатньо визначити їх кількісно-якісні характеристики, що дозволяють віднести досліджуваний об'єкт до певної класифікаційної одиниці, розрізнивши його з іншими. У зв'язку з цим характерною особливістю експертизи ювелірних виробів з дорогоцінного каміння є індивідуальність об'єкта дослідження, обумовлена його природним походженням.

При проведенні експертизи ювелірних виробів *застосовуються такі методи досліджень:*

органолептичний – щодо форми, архітектоніки, кольору виробу, наявності клейм; кольору, форми, прозорості, огранювання, наявності вставок;

інструментальний (вимірювальний) – при визначенні геометричних розмірів, маси виробів і вставок, відбитків клейм. На ювелірних виробках, виготовлених в Україні, у якості клейма виступає тризубець із цифровим позначенням проби, крім того, на кожному виробі ставиться ще й клеймо-іменник виробника;

розрахунковий – з використанням формул, що дозволяють визначити масу вставки та форму огранювання, виходячи з її геометричних розмірів;

експрес метод – здійснює контроль проби дорогоцінного металу;

вартісний метод дослідження – метод визначення показників якості виробів у вартісних одиницях (грошових коштах) на конкретний період часу.

Залежно від об'єкта та мети судово-товарознавчої експертизи ювелірних виробів ці методи дослідження застосовуються відокремлено або у сукупності. Як правило, для об'єктивної оцінки дорогоцінного каміння використовують рентгеноспектральний флуоресцентний аналіз (визначення елементного складу) та метод оптичної ІЧ-спектроскопії, які дозволяють відрізнити природні камені від їх синтетичних аналогів, а також вирішувати завдання про належність їх до певного родовища, яке цікавить суб'єкта призначення експертизи.

Для отримання більш об'єктивних показників властивостей ювелірного виробу проводиться комплексне дослідження із застосуванням спеціальних (спектральних) методів, як правило, у формі *комплексної експертизи*. Зокрема, якщо потрібно визначити вид, масу, якість та вартість вставок, наявних у ювелірному виробі, а також вид дорогоцінного металу та його вмісту у виробі, призначають комплексну експертизу, до проведення якої залучають товарознавця, експерта-гемолога та фахівця з металів і сплавів.

Щодо дорогоцінного каміння, то його визначальними властивостями є колір, блиск, твердість, наявність домішок та інших характерних ознак. Наприклад, орієнтовний перелік питань, відпо-

відь на які спроможний надати експерт-гемолог: Чи є каміння, зразки якого надано для дослідження, дорогоцінним, декоративним, природним, синтетичним чи імітацією? Якщо так, - яким саме? Які якісні характеристики зразків каміння, наданого для дослідження? Яким є походження зразків каміння, наданого для дослідження? Чи піддавались зразки каміння, наданого для дослідження, облагородженню? [10]

Виходячи з основних завдань експертизи ювелірних коштовностей, можна виділити загальну структуру експертної діяльності щодо їх оцінювання (або стадії експертизи):

1. Попередній огляд ювелірного виробу та аналіз супровідної документації. Відбувається опис виробу, наданого на дослідження.

2. Дослідження та аналіз отриманих фактів. Експерт здійснює визначення характеристики виробу (форми, розміру, маси з камінням, наявності клейм) перевірка проби металу. За відсутності клейм визначають кількісний вміст дорогоцінного металу у сплаві, з якого виготовлено ювелірний виріб. Це завдання вирішується експертами, які мають експертну спеціальність 8.9 «Дослідження металів і сплавів та виробів з них».

На цій стадії експертизи виокремлюється така особливість як спроможність вирішити питання щодо встановлення підприємства-виробника та періоду виготовлення об'єкта дослідження. Можливість вирішення поставлених перед експертом відповідних питань обумовлена особливістю об'єктів: наявністю клейма на виробках. Однак зазначене завдання вирішується у випадках, коли на експертизу представлені вироби, що мають набір клейм: іменника (тавро підприємства-виробника) та клейма пробірного (тавра Пробірної служби). Розшифровка клейм здійснюється за спеціальними каталогами.

3. Діагностика каміння (характеристики вставок, що визначають вид дорогоцінного каменю (або його замінників): маса, форма, тип огранювання, дефектність, колір, геометричні розміри).

4. Визначення вартості виробу, наданого на дослідження. Ця стадія починається лише після того, як судовий експерт у галузі товарознавства визначить оригінальність його походження. Здійснюється вартісна оцінка, визначається вартість вставок, у тому числі визначення вартості дорогоцінних металів; вартість виготовлення виробу; вартість виробу з урахуванням зносу. При цьому експерт-товарознавець проводить маркетингове дослідження ринку, визначає і збирає джерела інформації про об'єкт оцінювання та ідентичні вироби, тобто вироби тієї самої компанії, які реалізуються на ринку. Обирає найбільш обґрунтований підхід вартісного оцінювання об'єкта, наданого на дослідження [9]. Розрахунок базової вартості коштовностей здійснюється на підставі вартості матеріалів, витрат з виготовлення та зношення виробу (тобто його матеріальної цінності і витрат на виробництво).

5. Документальне оформлення експертного висновку щодо оціночної вартості ювелірного виробу. Експертне оформлення полягає в уніфікації документування процесу оцінювання, який забезпечує довідність експертного висновку відповідно до чинного законодавства.

Висновки. Отже, судово-товарознавча експертиза встановлює вартість ювелірного виробу визначаючи показники якості коштовності, як складових: дорогоцінного каміння, дорогоцінного сплаву та ювелірного виробу. У вартість ювелірного виробу враховується затрати на його виготовлення та гарантійне обслуговування, а також зношення виробу. До головних особливостей цього виду дослідження ювелірних виробів відносяться: а) комплексний характер цієї експертизи. Залежно від обставин правопорушення, до її проведення залучають експертів-гемологів, фахівців експертизи металів і сплавів; б) винятковість ювелірних виробів як об'єктів дослідження, а у випадку дослідження дорогоцінного каміння – унікальність його природного походження; в) тісний взаємозв'язок між завданням експертизи і її об'єктом; г) спроможність встановити підприємство-виробник ювелірного виробу та періоду його виготовлення.

Водночас, вважаємо, що при визначенні вартості ювелірного виробу потрібно оцінювати споживну вартість коштовностей з урахуванням історико-культурних традицій їх використання, технології виготовлення, характеристики асортименту та його призначення, типовості, майстерності художнього виконання, масштабності творчої ідеї, враховуючи їх соціокультурну функцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>.
3. Кравченко О.А. Застосування спеціальних знань у доказуванні на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 19 с.
4. Артюх Т.М. Діагностика та експертиза коштовностей. Київ: Альтерпрес; Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 480 с.
5. Артюх Т.М. Товарознавство ювелірних товарів та годинників. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 350 с.
6. Вироби золотарські. Терміни та визначення. ДСТУ 3375-96: наказ Держстандарту України від 28 черв. 1996 р. № 261. Київ: Держстандарт України, 1997. – 29 с.
7. Артюх Т.М. Товарознавча експертиза ювелірних коштовностей. Теорія та практика: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. 305 с.
8. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 року № 2658-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>.
9. Малярчук О.М., Воробей О.В. Ювелірні вироби всесвітньовідомих брендів як об'єкти товарознавчої експертизи. *Криміналістичний вісник*. 2024. Вип. 41 (1), С. 57–75. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2024-41-1-57>.
10. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.